

En brokiat
blandad bikett

Till Lennart Lundborg 90 år

En brokigt blandad bukett

Utskrift ges ut av Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland
Detta är nr 18 i en löpande serie

Postadress: Kulturmiljö Halland, Tollsgatan 7, 302 32 Halmstad
Telefon: 035-19 26 00
E-post: kansli@kulturmiljohalland.se
Hemsida: www.kulturmiljohalland.se

Form och Layout: Anders Andersson
©2021 Kulturmiljö Halland och författarna
Tryck: Bulls Graphics, Halmstad 2021

ISBN 91-85720-67-4

UTSKRIFT 18

En brokigt blandad bukett

Till Lennart Lundborg 90 år

Red. Per Wranning

Tabula Gratulatoria

ANNELI ADAMSSON, VARBERG | BJÖRN AHNLUND, SLÖINGE | ANDERS ANDERSSON,
KÄLLSJÖ | CHRISTINA ANDERSSON-WIKING, VARBERG | OLOV ANDREASSON, STENINGE
ÅSA AXBERG, TRÄSLÖVSLÄGE | HANS BERGFAST, FALKENBERG
EVA BERTTSSON MELIN, VARBERG | LENA BJUGGNER, LAHOLM | MONICA BÜLOW BJÖRK,
TYLÖSAND | MARIA BONDE, GLOMMEN | DANIEL BORGMAN, HALMSTAD
LENNART CARLIE, HÄSSLEHOLM | JONAS CARLSSON, HALMSTAD | PÄR CONNELID,
VARBERG | JOHAN DAHNBERG, FALKENBERG | LISBETH ELIASSON, FLENINGE
PETRA ERIKSSON, FALKENBERG | MARIANNE FOGHAMMAR, LIDINGÖ | MATS FOLKESSON,
HEBERG | TINA FORS, UPPSALA | JOAKIM GOLDBAHN, ADELAIDE | ANN-SOFIE GRÄSLUND,
UPPSALA | BO GRÄSLUND, UPPSALA | CHRISTER GUSTAFSSON, HÖGANÄS
STEFAN GUSTAFSSON, HALMSTAD | PATRIK HALLBERG, GULLBRANDSTORP
CURRY HEIMANN, GÖTEBORG | HANS HELANDER, HALMSTAD | KERSTIN HULTIN,
HALMSTAD | ANDERS HÅKANSSON, GLOMMEN | LEIF HÄGGSTRÖM, FOTSKÄL
MAGNUS JENSNER, LIMHAMN | ANDREAS JOHANSSON, OKOME | OLA KADEFORS,
HALMSTAD | STEFAN KEJLBERG, HALMSTAD | BRITT-MARIE LENNARTSSON, VARBERG
EVELINA LINDBLOM, HALMSTAD | INGA LINDÉN, GETINGE | LARS LUNDQVIST, VISBY
SVEN LUNDSTRÖM, TRELLEBORG | MARIANNE LÖNN, JÖRLANDA
BETTY-ANN MUNKENBERG, LINDOME | MATS NILSSON, STENINGE | JENNY NORD,
HÖGANÄS | LENNART NORDQVIST, LAXVIK | LINN NORDVALL, GÖTEBORG | CARL PERSSON,
HALMSTAD | BJÖRN PETERSEN, HALMSTAD | JOHANNA PETERSSON, HALMSTAD
WIVI-ANN REIT, GÖTEBORG | CAMILLA ROSBERG, FALKENBERG | CHRISTINA ROSÉN,
MORJHULT | ERIK ROSENGREN, LAHOLM | LOTTA SANDBERG, HALMSTAD
CHARLOTTE SKEPPSTEDT, ÄNGELHOLM | LENA SOMMESTAD, UPPSALA | JÖRGEN STREIFFERT,
KUNGSBACKA | BO STRÖMBERG, HALMSTAD | JAN SVENSSON, FALKENBERG | FIA TEGNHED,
STENINGE | STINA TEGNHED, STENINGE | CLAS TOLLIN, STOCKHOLM
CHRISTINA TORELD, FJÄLLBACKA | GUSTAF TROTZIG, STOCKHOLM | BENGT WESTERGAARD,
MÖLNDAL | PABLO WIKING-FARIA, VARBERG | PER WRANNING, FALKENBERG
ANNA VUJIN, HALMSTAD | GISELA ÄNGEBY, FJÄRÅS

Innehåll

Tabula Gratulatoria 4

PER WRANNING:

Förord 7

LARS LUNDQVIST:

Lennart Harald Valdemar Lundborg från Linköping 9

PÅR CONNELID:

Längs Tjolöholms stigar 13

LEIF HÄGGSTRÖM:

Säljägare i Gröninge 34

BO GRÄSLUND:

Gullnar tǫflur i Völuspá och folkvandringstidens guldbrakteater 45

CLAS TOLLIN:

Lantmätaren Johan Söderling och den geometriska jordeboken M2 50

ERIK ROSENGREN OCH LENA BJUGGNER:

Det gyllene spännet från Munkagård i Ysby socken – insulärt, profant och skandinaviskt 66

MAT'S FOLKESSON:

Bemannade fyrplatser i Hallands län 70

GISELA ÄNGEBY:

I synliga skepp begravdes bronsålderns rituella specialister 90

BO STRÖMBERG:

Arkeologi – ”en framåtsyftande forskningsprocess för kunskapsuppbyggnad” 105

MONICA BJÖRCK BÜLOW:

Bildminnen 116

SVEN LUNDSTRÖM:

Från Hanhals till Hasslöv på bildningsresa 118

JOAKIM GOLDBAHN:

Bohuslänska vingslag – en essä om Carl Georg Brunius, hållristaren
från Tanum 122

CHRISTER GUSTAFSSON:

Hallandsmodellen 138

PER WRANNING:

Kung Ise och T. J. Arne – ett snart hundraårigt frågetecken rätas ut 152

CARL PERSSON:

Gettersö i Bolmen – en gropkeramisk boplats i Lagans vattensystem 166

ÅSA AXBERG:

Oscar Ohlson – en Hallandsmålare 179

JOHAN DAHNBERG:

Lennart Lundborg – den vandrande folkbildaren 182

STINA TEGNHED OCH ÅDEL VESTBÖ-FRANZÉN:

I gravhögarnas landskap 184

Författarpresentation 218

ERIK ROSENGREN OCH LENA BJUGGNER

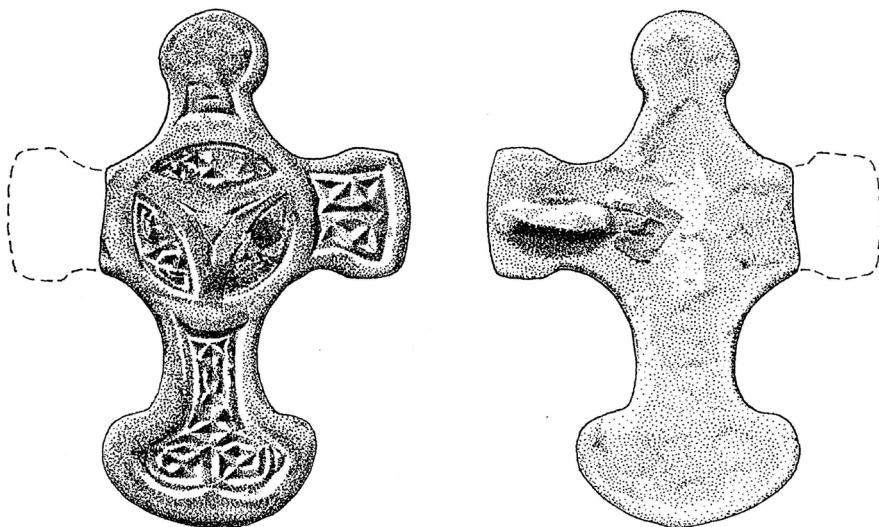
Det gyllene spännet från Munkagård i Ysby socken – insulärt, profant och skandinaviskt

För många av oss som arbetar med halländsk arkeologi är Lennart Lundborg mest känd för sin bronsåldersforskning även om han med stor entusiasm ägnat sig åt de flesta andra arkeologiska perioderna. Innan Lennart kom till Halland 1960 hade han gjort flera järnåldersundersökningar. Bland dessa är det den i värmländska Säfte 1959 som uppmärksammats mest. Undersökningen vid Sund i Säfte omfattade både bebyggelse från yngre romersk järnålder och gravar alltifrån folkvandringstid och fram till sen vikingatid. Med denna artikel vill vi hylla järnåldersarkeologen Lennart genom att diskutera ett vikingatida fynd från Munkagård i södra Halland.

Munkagård ligger i Ysby socken invid Lagans södra strand, några kilometer öster om Laholm. På 1920-talet hittade lantbrukare Kurt Nilsson på en av sina åkrar ett litet korsformat föremål i kopparlegering. Fyndet kom att förvaras i ett skrin på gården tillsammans med andra föremål som hittats ute på ägorna. I samband med ett arvsskifte 1985 kom det till lokalhistorikern och teologie doktorn Bror Janssons kännedom och han publicerade fyndet 1992 i en bok om Hallands medeltida kyrkor. Läns museets kulturmiljöavdelning fick 1995 möjlighet att studera och dokumentera föremålet, som därefter återlämnades till sin ägare. Fyndet har av flera forskare beskrivits som ett krucifix (Håkansson 2017:246, Jansson 1992 och 2000), en tolkning som vi vill diskutera.

Föremålet är ett korsformat förgyllt spänne av kopparlegering. Förgyllningen är bevarad i karvsnittens fördjupningar på framsidan och som små fläckar på baksidans ytor. Den övre korsarmen är nedsliten och korroderad och den vänstra korsarmen är avbruten och saknas. På den släta baksidan sitter en nålhållare samt rester efter järnnålen.

Den övre, mycket slitna korsarmen har av Bror Jansson tolkats som ett kristushuvud. Han ansåg att man här kan se ett ansikte, medan stiliserade ben och fötter är antydda på den undre korsarmen och en stiliserad hand på den högra korsarmen. Utifrån detta drog han slutsatsen att föremålet är ett krucifix. Vid dokumentationen 1995 framgick det inte lika klart att den övre korsarmen föreställde ett ansikte. När Jansson beskrev fyndet tio år tidigare kan det möjligen ha varit i bättre skick. Han tog också med sig föremålet till Nationalmuseet i Köpenhamn och fick där veta att något likande inte

Munkagårdspännet. Mått, höjd: 39 mm, bredd: 23 mm (ursprunglig bredd ca 30 mm), godstjocklek drygt 1 mm. Vikt 7,3 g. Fyndteckning: Staffan Hyll. Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland HMAK 4500:1–2.

fanns i deras samlingar. Museets arkeologer daterade det till omkring 750 e.Kr. Själv drog han paralleller till ett irländskt krucifix med liknande karvsnittsfält, funnet i Kaupang i Vestfold. På detta saknas dock ansiktets bilden (Jansson 1992:58ff, 2000:61).

Janssons ursprungliga teori var att munkar på Munkagård haft krucifixet med sig till Ysby kyrka, där det i samband med någon förändring av kyrkorummet hamnat bland soporna och kastats ut på en åker (Jansson 1992). Några år senare presenterade han en ny teori där han helt korrekt betonade vikten av goda kunskaper kring fyndplatsen och fyndomständigheterna. En släkting till upphittaren hade berättat för honom att fyndet gjordes söder om Ysby kyrka. Utifrån denna uppgift och granskning av lantmäteriakter från 1700-talet tycktes fyndplatsen enligt Jansson i äldre tider ha varit en sumpmark, som under 1800-talet utdikats och uppodlats. Han menade därför att det sannolikt rört sig om ett våtmarksoffer (Jansson 2000:61).

Det ligger naturligtvis nära till hands att utifrån föremålets form tolka det som ett krucifix. Janssons bedömning att fyndet är irländskt är mycket trolig (Wamers 2019) och utan tvekan är det insulärt, d.v.s. kommer från de brittiska öarna, till vilka Irland räknas.

Från omkring 800 och framåt utsatte nordbor Irland för omfattande plundring och massförstörelse av konstföremål. Många av de irländska föremål som hittats i Skandinavien består av sönderbrutna beslag som omarbetats till spännen av olika slag. Beslagen kan bl.a. härröra från skrin, altare, hästutrustningar m.m. De insulära beslag som gjorts om till spännen påträffas huvudsakligen i kvinnogravar (Wamers 1985:13, Pettersen 2017:50f). De flesta är funna i Norge, men genom den flitiga metallsökaranvändningen påträffas de i stigande antal i Danmark. Fynden från nuvarande Sverige är få (Wamers 1985, 1991 och 2004).

”Munkagårdskrucifixet” var i själva verket ursprungligen ett tygelremsbeslag, d.v.s. en hästutrustningsdetalj, tillverkat på 700-talet, som av skandinaver försetts med en nål på baksidan och omformats till ett spänne (jmf Wamers 1985:24-25). Några av de korsformiga beslag som mest påminner om Munkagårdsspännet är de från Soma, Sandnes i Rogaland, Norge (Wamers 1985. Kat. nr. 91, tafel 21). I en kvinnograv fanns totalt 22 tygelremsbeslag från Irland. Graven dateras till senare hälften av 800-talet utifrån ett annat fynd: en skandinavisk oval spännbuckla. På konsthistoriska grunder daterar Wamers flera av de irländska föremålen till omkring år 700. Spännena påminner om det i Munkagård genom den djupa karvsnittornamentiken och de peltaformade avsluten på armarna. Där finns även två som liksom Munkagårdsspännet har en Y-formad symbol i den centrala runda plattan och som i storlek (ca 3,7 x 3,7 resp. 3,7 x 3,8 cm) är snarlika (3,9 x 3,0 cm) men saknar de peltaformade avsluten, som i gengäld förekommer på fem andra korsformade beslag från samma grav. Andra liknande fynd finns bl.a. från Gausel i Norge och Navan, Co. Meath, Irland (Wamers 2019. Mejl till författarna 2019-02-04).

Hur spännet hamnade i jorden i Ysby kommer vi sannolikt aldrig att få veta, men utifrån de rikliga norska fynden kan vi dra slutsatsen att det tillhört en kvinna. Spännet var visserligen litet men förgyllt och dessutom unikt, vilket gjorde det till ett exklusivt föremål i vikingatidens Ysby. En studie från norska Trøndelag visar att gravarna där dessa smycken påträffats i övrigt ofta innehållit få och ganska enkla gåvor, vilket visar att den døde inte kom från samhällets allra översta skikt, utan kanske snarare från en nyrik bondefamilj där en eller flera medlemmar deltagit i västliga vikingatåg (Pettersen 2017).

Vi kan således konstatera att föremålet tillhört en hästutrustning från 700-talets Irland. Det har därför inte använts i liturgiska sammanhang eller på andra sätt inom den kristna kultutövningen. När det dyker upp i Ysby, troligen redan på 800-talet, är det liksom många andra liknande föremål omvandlat till ett vackert spänne; en dräktdetalj som återfunnits i många norska kvinnogravar från äldre vikingatid. Gravskicket i dessa är hedniskt. Wamers menar i en artikel från 2004 att kvinnorna som bar dessa beslagsfragment inte enbart såg dem som vackra smycken eller souvenirer från främmande land. De kanske inte var kristna men ändå väl medvetna om korsets symbolik och ville genom att bära smycket försäkra sig om en ”*fremmede guds hemmelighetsfulle makt*” (Wamers 2004:46).

Referenser

- Håkansson, Anders. 2017. *Bebyggelsehierarkier och bylandskap. Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv*. Hallands läns museers skriftserie No 13/Lund Studies in Historical Archaeology 20. Halmstad och Lund 2017.
- Jansson, Bror. 1992. *Medeltida studier om kyrkor i Halland, del I*. Eslöv 1992.
- Jansson, Bror. 2000. *Ysby kyrka i Höks härad i södra Halland*. Kristianstad.
- Pettersen, Aina Heen. 2017. Et langreist smykke. I: *SPOR – Nytt fra fortiden* 2017-1.
- Wamers, Egon. 1985. *Insularer Metallschmuck in wikingerzeitlichen Gräbern Nordeuropas. Untersuchungen zur skandinavischen Westexpansion*. Offa-Bücher Band 56. Neumünster.
- Wamers, Egon. 1991. Til omarbeidelsen av insulære metallsmykker – bemerkninger til en recension. *Fornvännen* 86.
- Wamers, Egon. 2004. Kristne gjenstander i tidligvikingetidens Danmark. I: Lund, Niels (red.), *Kristendomen i Danmark før 1050*. Roskilde 2004.
- Wamers, Egon. 2011. Continental and Insular Metalwork. I: Skre Dagfinn, (ed.). *Things from the Town. Artefacts and Inhabitants in Viking-Age Kaupang*. Kaupang Excavation Project. Publication Series, vol. 3. Norske Oldfunn XXIV. s. 65–97.
- Wamers, Egon. 2019. E-post 2019-02-04. Svar på mail från Erik Rosengren 2019-02-04.

Författarpresentation

Åsa Axberg är museilektor vid Hallands kulturhistoriska museum.

Lena Bjugger, arkeolog, tidigare anställd vid Kulturmiljö Halland.

Monica Bülow Björk, tidigare anställd på arkeologiska avdelningen på Kulturmiljö Halland. Korrekturläste, formgav och arkiverade arkeologiska rapporter.

Pär Connelid är historisk-geograf och agrarhistoriker. Arbetar med odlingslandskapets historia från bronsålder och framåt. Verksam med egna företaget KULA AB. KULA@kulturgeografi.se

Fil.mag Johan Dahnberg är intendent vid Hallands Konstmuseum.

Johan.dahnberg@hallandskonstmuseum.se

Mats Folkesson, länsantikvarie i Halland 1996–2011. mats.kulturmiljomediamail@gmail.com

Professor Joakim Goldhahn innehar Rock Art Australia Ian Potter Kimberley Chair vid Centre for Rock Art Research + Management vid University of Western Australia, Perth. e: joakim.goldhahn@uwa.edu.au

Bo Gråslund är professor emeritus i arkeologi vid Uppsala universitet.

bo.graslund@arkeologi.uu.se

Fil Dr Christer Gustafsson är professor i Kulturvård vid Uppsala universitet

christer.gustafsson@konstvet.uu.se

Stefan Gustafsson, illustratör. Verksam i egna firman Utblick Media i Halland AB.

utblickmedia@gmail.com

Fil Dr Leif Häggström är arkeolog och arbetar vid samlingsenheten, Hallands Kulturhistoriska Museum,

Leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se

Sven Lundström, museichef vid Länsmuseet Halmstad/Hallands konstmuseum 2000–2015.

sven.lundstrom@icloud.com

Lars Lundqvist är verksamhetsutvecklare – digitalt kulturarv, arkeolog, avdelningen för kulturarvsutveckling, Riksantikvarieämbetet. lars.lundqvist@outlook.com

Fil Dr Carl Persson är arkeolog vid Fornforskaren AB. carlfornforskaren@gmail.com

Erik Rosengren är tidigare chef för Kulturmiljö Halland.

Fil Dr Bo Strömberg är privatforskare. Har tidigare varit arkeolog vid RAÄ UV och Landsantikvarien Hallands läns museer, samt tidigare antikvarie vid Länsstyrelsen i Hallands län

Stina Tegnhed är arkeolog vid Kulturmiljö Halland, Hallands kulturhistoriska museum.

stina.tegnhed@kulturmiljohalland.se

Clas Tollin fil dr i kulturgeografi, docent i agrarhistoria. Verksam som lärare och forskare vid SLU Ultuna. Clas.Tollin@slu.se

Fil Dr Ådel Vestbø-Franzén är kulturgeograf och arbetar som antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Aadel.franzen@jkgplm.se

Fil Dr Per Wranning är arkeolog och chef vid arkeologiska enheten, Kulturmiljö Halland.

per.wranning@kulturmiljohalland.se

Gisela Ängeby är arkeolog vid Arkeologerna i Mölndal, Statens historiska museer.

gisela.angeby@arkeologerna.com

Utskrift 18 bjuder på ett brett innehåll, en lockande blandning av arkeologi, kulturgeografi, kulturmiljö- och byggnadsvård, konst och historia.

Kort och gott en brokigt blandad bukett!

Numret är en vänbok tillägnad kulturprofilen och före detta länsantikvarien Lennart Lundborg på hans 90-årsdag. I sammanlagt arton bidrag presenterar ett tjugotal författare såväl nya spännande forskningsrön som intressanta tillbakablickar på äldre projekt och reflektioner kring händelser. Merparten har en tydlig koppling till Halland och samtliga bidrags gemensamma nämnare är att de alla är skrivna till Lennart.

Vi hoppas att denna rikt blandade artikelbukett i kombination med den genomgående varma berättartönen ska erbjuda läsaren mycket glädje och kanske även en och annan ny kunskap!

KULTURMILJÖ
HALLAND

EN DEL AV HALLANDS KULTURHISTORISKA MUSEUM